

HET ONDERZOEK NAAR HET STEDELIJK REGENTENPATRICIAAT TIJDENS DE REPUBLIEK. EEN HISTORIOGRAFISCHE SCHETS.¹⁾

A.J.C.M. GABRIELS

Boven hen is niemand, onder hen slechts dienaren. Soms komen zij als Staten der provincie of als Staten-Generaal te zamen, maar dit is het eigenlijk toneel hunner grootheid niet. Wie hen kennen wil in hun volle macht, moet hen gadeslaan in hun eigen gebied, in hun eigen rijk, in de steden. Daar zeltelen zij. De staat is opgelost in even zoo vele staatjes als er steden zijn. En iedere staat heeft zo veel koningen, als hij regenten telt.

Th. Jorissen (1889)²

HET OUDERE ONDERZOEK NAAR REGENTEN

De opmerking dat elke generatie historici steeds met andere ogen, vanuit een andere optiek naar het verleden kijkt, moge misschien een gemeenplaats zijn, het is niettemin een onloochenbare waarheid. Zo waren de historici die zich in de late negentiende en de vroege twintigste eeuw bezighielden met de periode van de Republiek hoofdzakelijk geïnteresseerd in de politieke geschiedenis van de Noordnederlandse Statenbond als geheel. Dit uitgangspunt bracht hen automatisch in aanraking met degenen die de uiterst ingewikkelde regeringsmachine van de Verenigde Nederlanden bemanden, namelijk met hen die we aanduiden als 'de regenten'. Deze historici hadden echter geen belangstelling voor de groep als geheel, maar voor individuele vertegenwoordigers ervan, voor de vooraanstaande mannen die het lot van de Repu-

blik schenen te bepalen: de gedeputeerden in de gewestelijke en algemene Staten, gecommiteerden in de Raad van State en in de Admiraliteitscolleges, griffiers en raadpensionarissen, rechters en diplomaten. Door de aandacht eenzijdig te richten op deze blikvangers bleef het eigenaardige en rijkgeschakeerde karakter van de regenten als groep goeddeels in het verborgene. Het aantal regenten dat zich een naam wist te verwerven in de politiek van gewest of generaliteit was immers beperkt en bovendien atypisch. Het overgrote deel van de regenten had zijn domein op lokale basis, in de raadszalen van de stemhebbende steden van de Republiek.³

Dat wil overigens niet zeggen dat men nooit eens van het generaliteitsniveau naar lagere regionen afdaalde. Een ander gevolg van de in onze ogen wat eenzijdige interesse voor de 'grote' politiek was namelijk de bovenmatige aandacht voor het gewest Holland en zijn bestuurderen, en daarbinnen voor de grote koopmansstad aan het IJ, Amsterdam. Deze aandacht voor de provincie die goed was voor meer dan 58% van de generaliteitsinkomsten, en voor de stad die daarvan weer een derde opbracht, was vanuit de gekozen benadering wederom onvermijdelijk, maar droeg evenmin bij tot de vorming van een accuraat en coherent beeld van de Noordnederlandse regenten als geheel. Regenten uit steden buiten Holland -wellicht met uitzondering van Zeeland, dat doorgaans als een miniatuuruitgave van het machtige buurgewest werd beschouwd- kreeg men slechts bij uitzondering in het vizier en dezen hadden in zo'n geval hoogstens curiositeitswaarde.

De aandacht die aan Hollandse regenten werd geschonken, stond veelal in verband met de in de tweede helft van de negentiende eeuw sterk toegenomen belangstelling voor de partijen en de politieke tegenstellingen tijdens de Republiek. In de visie van de historici uit die dagen vormden de Hollandse regenten de harde kern van een van de twee partijen die gedurende het grootste deel van de zeventiende en achttiende eeuw met elkaar om de politieke macht hebben gestreden: de zogenaamde Staatsgezinden of Loevesteiners, ook wel aangeduid als 'de' regentenpartij. Daar tegenover werden dan de Orangisten of Prinsgezinden geplaatst, die men vooral meende te vinden bij de adel in de land-

provincies, de officieren van het huurleger, de predikanten en 'het volk', kortom: de stadhouderlijke partij. De hele politieke geschiedenis van de Verenigde Nederlanden tijdens Gouden eeuw of Pruikentijd, zowel wat het buitenlands beleid betreft - pro-Frans of pro-Engels - , als wat de binnenlandse verwickelingen aangaat - een confederatieve en religieus-tolerante koers of een meer centralistische neiging en een verdedigen van de calvinistische orthodoxie - schilderden zij af tegen de achtergrond van deze partijschap.⁴ Bij het oordeel over beide opponenten kwam de regentenpartij er dan doorgaans het slechts af. In de geschiedvisie van menig laat negentiende-eeuws historicus - bij conservatieven als G. Groen van Prinsterer (1801-1876) evengoed als bij liberalen zoals R.J. Fruin (1823-1899) - zou de Noordnederlandse natie op weg zijn naar de gecentraliseerde monarchie onder Oranje. En gemeten naar deze finalistische en deterministische maatstaven was de natie tijdens het twee eeuwen durende intermezzo van de confederatieve Republiek der regenten - Fruins 'tweede tijdvak' - wel erg ver van haar bestemming afgedwaald.⁵

Ook in andere opzichten werd het regentendom door hen ongunstig gekwalificeerd. De baatzucht in het algemeen en het ambtsbejag in het bijzonder, waaraan 'de stedelijke Aristocratie' zich zou hebben schuldig gemaakt, was immers ten enenmale strijdig met het Victoriaans normbesef van de genoemde historici. Daarnaast gaf ook het feit dat de heren zich ten stadhuijze doorgaans meer plachten op te houden met allerlei zaken van lokale aard, in plaats van zich voor de landspolitiek te interesseren, aanleiding tot heftige kritiek.⁶

Deze negatieve oordeelvellingen kwamen voort uit zowel onbegrip als onkunde. Nader onderzoek naar de regentengroep als geheel was niet verricht en dit gebrek aan kennis werd verborgen achter gissingen en generalisaties van vluchtige en incidentele impressies. Van de samenstelling en de interne samenhang van deze groep, en van de veranderingen die zij in de loop van twee eeuwen doormaakte, kon men zich moeilijk een voorstelling vormen. Daarvoor zou het nodig zijn de regenten te bekijken tegen de achtergrond van hun eigen tijd, hun eigen stad en hun eigen familie.⁷

Nu deed zich het opmerkelijke verschijnsel voor, dat juist dit uitgangspunt min of meer kenmerkend was voor het minutieuze onderzoek dat, in diezelfde late negentiende en vroeg twintigste eeuw, doch ver verwijderd van de gevestigde historische kringen, door een aantal nijvere navorsers werd verricht. Gedoeld wordt op de ontzag afdwingende werken over de leden van de vroedschap van Den Briel door H. de Jager, van Amsterdam door J.E. Elias en van Zierikzee door P.D. de Vos.⁸

Dominee H. de Jager (1834-1903) is van dit drietal waarschijnlijk de minst bekende, maar hem komt de eer toe als eerste een dergelijk werk te hebben gepubliceerd.⁹ Evenals zijn beide collega's kwam hij tot zijn onderzoekingen vanuit een lokaal-historische en genealogische interesse. De smaak van het archiefonderzoek kreeg deze Brielse predikant namelijk te pakken toen hij in 1872 optrad als secretaris van de feestcommissie bij de viering van 300 jaar inname van Den Briel. Hij nam zich voor zijn vrije uren voortaan in de archieven van het kleine stadje op Voorne door te brengen. Toen hij als gevolg daarvan steeds meer verzoeken ontving om gegevens betreffende Briellenaren en hun families te verstrekken, waartoe hij steeds opnieuw dezelfde registers moest raadplegen, besloot De Jager alle aanwezige archiefbescheiden

*met de pen in de hand na te gaan en op te teekenen
wat mij betreffende Brielsche regeeringspersonen,
hunnen verwanten en naamgenoten meldenswaardig voor-
kwam, en mijne aantekeningen voor de pers te bewer-
ken.*

Zo verschenen tussen 1887 en 1903 zijn bijdragen in de maandelijks afleveringen van het *Algemeen Nederlandsch Familieblad*, een van de vele genealogische periodieken die deze tijd rijk was. Kort na De Jagers overlijden werden zijn artikelen in een boek bijeengebracht, dat in beperkte oplage werd verspreid.¹⁰

J.E. Elias (1875-1959), telg uit een Amsterdams regentengeslacht, had reeds van jongs af aan belangstelling voor zijn aanzienlijke voorvaderen. Vanaf zijn geboorte door doofheid gehandicapt was hij niet in staat een normale opleiding te volgen. Zo kwam hij als zeventienjarige vrijwillig terecht op het gemeentearchief van Amsterdam, waar ook hij gefascineerd raakte door

de oude stukken en de schat aan gegevens die ze bevatten. De interesse voor zijn eigen voorgeslacht breidde zich op deze wijze uit tot de Amsterdamse regenten in het algemeen. Elias ergerde zich daarom aan de bovenmatige aandacht die de archief-medewerkers besteedden aan allerlei onbeduidende lieden, waarvan leven, werken en familierelaties tot in het kleinste detail haarfijn werden uitgezocht, terwijl - zo schreef hij -

onze Amsterdamsche vroede vadersen, die toch in macht en aanzien zoo hoog boven allen uitstaken en Nederland mede groot hebben gemaakt, aan de vergetelheid werden prijsgegeven.

Hij wist de gemeentearchivaris te winnen voor een plan om een boek over alle leden van de vroedschap samen te stellen en kreeg toestemming hiervoor de gewone archiefbezigheden terzijde te leggen. Van 1897 to 1905 zou Elias zich hiermee vervolgens bezighouden. 'Dit werk zou acht jaar van mijn leven in beslag nemen!', zo vertelde hij later, en met groot gevoel voor understatement voegde hij daar aan toe: 'want er kwam heel wat bij te pas!'.¹¹

P.D. de Vos (1866-1942), de zoon van een Zierikzeese horlogemaker, belandde, na te zijn gezakt voor het staatsexamen middelbare akte geschiedenis, als vierentwintigjarige volontair op de gemeentesecretarie van zijn woonplaats. Uit hobbyïsme hield hij zich bezig met de geschiedenis van Zierikzee en Schouwen-Duiveland en raadpleegde daarvoor in zijn vrije tijd de archieven. Nauwkeurig werkte hij de D.T.B.-registers door om stambomen en kwartierstaten te kunnen samenstellen. Met name naspeuringen betreffende oude Zierikzeese regentenfamilies hadden zijn voorliefde. Zo leerde hij steeds beter de weg kennen in het, in deplorabele toestand verkerende, archief. De Vos nam het daarom op zich het in zijn vrije uren, tegen een vergoeding, te ordenen en te inventariseren. Evenals De Jager en Elias voor hem, maakte hij al ordenend aantekeningen met betrekking tot de vroegere regenten van het stadje aan de Oosterschelde ten behoeve van zijn 'vroedschap', waartoe het idee langzaam bij hem was gaan rijpen. Toen de gemeenteraad van Zierikzee in 1920 besloot tot het aanstellen van de eerste gemeentearchivaris kon dat natuurlijk niemand anders zijn dan De Vos. Voortaan kon hij

zich full-time aan de archivalia wijden en ook aan zijn 'vroedschap', die in 1931 verscheen.¹²

Wanneer we de drie genoemde werken naast elkaar leggen, dan zijn er onderling grote verschillen aan te wijzen. Het werk van De Jager is het minst toegankelijk. De weleerwaarde dominee geeft de informatie over de 228 onderzochte regenten niet per persoon, maar per geslacht. Het werk is namelijk verdeeld in 136 artikelen, waarin telkens een familie wordt behandeld die één of meer Brielse vroedschapsleden heeft voortgebracht. In elk van deze artikelen heeft De Jager zonder enige ordening alles ondergebracht wat hij in de loop der jaren in archiefbescheiden over een bepaald geslacht was tegengekomen: D.T.B.-gegevens, attestaties, incidentele mededelingen over inkomsten en vermogens, huwelijksgetuigen, carrière-gegevens, amusante anekdotes en wat dies meer zij. Alles bij elkaar een onverteerbare genealogisch-historische feitenbrei. Niet voor niets is dit werk wat in de vergetelheid geraakt.

Bij Elias is er veel grotere aandacht voor de vorm waarin de informatie wordt gepresenteerd. Wat hem voor ogen stond, was duidelijk meer dan een vademecum van lukraak bijeengebrachte genealogische gegevens en triviale faits divers. Elias wilde proberen om 'Aemstel's patriciaat, tot 1795 toe, als één grooten verwantenkring aanschouwelijk te maken'. Vanaf het begin stelde hij zich ten doel

niet alleen dorre stamreeksen te geven, maar ook - en vooral - van elke familie, zij het ook zeer summier, de ontwikkeling te schetsen, zoodat het complete werk een overzicht zou geven van de opkomst en bloei van het Amsterdamsche patriciaat

van de Alteratie tot de val van de Republiek.¹³ In deze opzet is hij wonderwel geslaagd. Het is vooral aan zijn werk te danken dat men van gezaghebbende wetenschappelijke zijde de betekenis van de genealogie als hulpvak van de geschiedwetenschap is gaan inzien en erkennen. Tot op de dag van vandaag is *De vroedschap van Amsterdam* een standaardwerk; in 1963, na Elias' dood, werd het werk in ongewijzigde vorm herdrukt.

Ook *De vroedschap van Zierikzee* geldt nog steeds als een standaardwerk. In 1982 verscheen hiervan een fotomechanische herdruk. Naar het voorbeeld van Elias zijn bij De Vos de gegevens eveneens zo overzichtelijk mogelijk gepresenteerd. Toch kreeg dit boek niet zo'n grootse ontvangst als dat van de *Amsterdammer*. Waarschijnlijk speelde het verschil in onderwerp hier een rol: de machtigste stad van de Republiek tegenover een kwijnend Zeeuws havenplaatsje. Niettemin betekende het werk van De Vos in vergelijking met dat van Elias in een aantal opzichten weer een stap voorwaarts. De Zierikse archivaris had bijvoorbeeld wel alle kinderen genoteerd, inclusief de doodgeborenen; ook vermeldde hij van ieder vroedschapslid de opleiding en het kerkelijke lidmaatschap. Een achteruitgang was het werk van De Vos in zoverre, dat geen gegevens uit fiscale en notariële archieven over de inkomens en vermogens van de regenten zijn opgenomen, terwijl ook de bronvermelding te wensen overlaat.¹⁴

De drie genoemde werken zijn het produkt van een bepaalde periode en van een bepaalde mentaliteit. Zij konden alleen tot stand komen dank zij een taai vasthoudendheid en een ijzeren discipline, typerend voor een bijzonder slag mensen, dat in onze dagen hoogst zeldzaam is geworden.¹⁵ Als illustratie daarvan nog twee voorbeelden. In het voorwoord tot zijn werk vermeldt De Jager dat de verschijning van zijn bijdragen destijds vertraging ondervond, doordat

*de kopij van onderscheidene artikelen ter drukkerij bleek te zijn zoek geraakt. Daar alle moeite om de te loor gegane kopij terug te vinden vergeefs was, restte mij, wilde ik geen incompleet werk leveren, niet anders dan andermaal aan den arbeid te gaan en de zoek geraakte artikelen opnieuw te maken, wat voor mij zeer bezwarend was, niet alleen door de vernietiging van mijne voor die artikelen gebruikte aantekeningen, maar ook door de omstandigheid, dat ik Den Briel verlaten had en mij (intussen) in de hofstad gevestigd had.*¹⁶

Ook Elias legde getuigenis af van zijn plichtsbetrachting. Van zijn tweeëntwintigste tot zijn dertigste werkte deze zieke-

lijke, in zichzelf gekeerde vrijgezel zich door een enorme berg van archivalia heen om, na zijn manuscript te hebben voltooid, zich ook nog eens te zetten aan, wat hij noemde 'het monnikenwerk van het in 't net schrijven van de kladkopij van mijn twee deelen', te zamen meer dan 1400 bladzijden, alleen gevuld met namen en data, alsmede het corrigeren van de drukproeven. Dit alles deed Elias later verzuchten:

*Over de niet geringe en niet weinige moeilijkheden en den omvang van het door mij zoo enthousiast ondernomen werk (ook het naamregister op de 14 à 15.000 namen heb ik zelf samengesteld!) zal ik hier verder maar zwijgen. Wie mijn boek heeft ingezien, zal zich zonder commentaar wel van den eraan besteedden arbeid rekenschap hebben gegeven.*¹⁷

De drie genoemde naslagwerken, met name dat van Elias, dat de meeste aandacht trok, bevestigden veel van de opvattingen die bij de historici uit die tijd over het regentendom bestonden. Zo werd hierin nauwkeurig vastgelegd dat de stedelijke oligarchie in feite gelijkstond aan een familieregering, waarvan de leden de aantrekkelijkste ambten onder elkaar verdeelden. Hoe de stedelijke oligarchie daarbij te werk ging, was al eerder duidelijk geworden uit het boek van De Witte van Citters, getiteld: *Contracten van correspondentie en andere bijdragen tot de geschiedenis van het ambtsbejag in de Republiek der Vereenigde Nederlanden*, dat in 1873 verscheen. Ook dit werk kwam onafhankelijk van de gevestigde historische kringen tot stand. De samensteller J. de Witte van Citters (1817-1876) stamde uit een aanzienlijk Zeeuws regentengeslacht, waarvan de leden onder meer zitting hadden in de stadsregeringen van Middelburg en Zierikzee. In de loop der tijd hadden zij vele belangrijke bescheiden verzameld, die op de zolders van het voorvaderlijk slot Popkensburg werden opgeborgen, doch langzamerhand in de vergetelheid raakten. Toen het kasteel in 1863 werd verkocht, kwamen er 'wagenvrachten oude papieren voor den dag', die daar al die tijd opgestapeld hadden gelegen. Het merendeel werd te Middelburg geveild, maar De Witte van Citters wist een aantal belangrijke bescheiden te redden, waaronder verschillende

contracten van correspondentie uit Zeeuwse steden. Deze jurist van opleiding en professie onderkende onmiddellijk het belang van deze stukken en besloot ze, aangevuld met 'correspondentiën' die hij van anderen ontving, te publiceren.¹⁸

Zijn werk is dus meer een bronnenuitgave - of zoals hij het zelf uitdrukte: 'eene aanvankelijke ontginning eener nieuwe mijn' - met de bedoeling de aandacht op dit tot dan toe weinig belichte onderwerp te vestigen. Het eerder genoemde moralisme ten aanzien van de regentenafspraken kwam bij De Witte van Citters tot uiting in het weglaten van de namen der betrokkenen en het vervangen ervan door hun initialen. Wel dient men hierbij te bedenken dat hij een deel van de gepubliceerde 'correspondentiën' slechts onder voorwaarde van discretie van de eigenaren had los gekregen.¹⁹ Het initiatief van De Witte van Citters vond navolging. De gevestigde historici - waaronder Fruin - begonnen zich meer voor deze materie te interesseren; een aantal van hen ging er naar zijn voorbeeld eveneens toe over contracten van correspondentie te publiceren.²⁰

Wat de toegenomen belangstelling van historici voor de contracten van correspondentie betreft, moet nog worden gewezen op twee andere uitgaven die het inzicht in het doen en laten van het regentendom aanzienlijk hebben vergroot. In de eerste plaats dienen de *Memorien* te worden genoemd van de Gorinchemse regent mr. Diderik van Bleiswijk, handelend over de jaren 1734 tot en met 1755. Deze bronnenuitgave in de Werken van het Historisch Genootschap werd in 1887, voorzien van een gedegen en diepgravende inleiding, gepubliceerd door de Amsterdamse hoogleraar in de algemene geschiedenis, Th. Jorissen (1833-1889). Meer nog dan de tot dan toe in de openbaarheid gebrachte contracten van correspondentie maakten deze achttiende eeuwse aantekeningen duidelijk, hoe het regentenregime in een kleine Hollandse stad in de praktijk functioneerde: de coöptatie en corruptie, het despotisme en nepotisme, het materialisme en particularisme, kortom de bekende 'ophooping van misbruiken' vond men hier uitvoerig en onverbloemd beschreven.²¹ Fruin noemde dit werk 'de meest aanschouwelijke voorstelling van het regeeringsbederf die wij tot nog toe bezitten'.²²

Dat de genoemde regentenpraktijken niet typisch waren voor

de Pruijken-tijd, maar ook in de Gouden Eeuw al welig tierden, werd duidelijk, toen in 1897, eveneens in de Werken van het Historisch Genootschap, een selectie uit de zogenaamde Bontemantel-papieren werd uitgegeven door G.W. Kernkamp (1864-1943), de latere hoogleraar in de geschiedenis te Utrecht. Het betrof hier de 'met groote nauwgezetheid opgestelde, bijna dagelijksche aantekeningen' die de Amsterdamse schepen Hans Bontemantel gedurende het gehele eerste stadhouderloos tijdperk had bijgehouden van alles wat onder de regenten aan het IJ omging.

De waarde van deze aantekeningen,
zo deelt de bewerker van deze unieke bron in zijn inleiding mede,

*bestaat in wat zij ons leeren over hetgeen er voorviel achter de schermen van het toneel der stedelijke regering. Tot in de kleinste bijzonderheden vernemen wij hier, hoe de regenten van Bontemantels tijd knoeiden en konkelden om hunne eigen kleine belangen te behartigen, hoe partijzucht en persoonlijke afkeer beslisten over de vervulling der gewigtigste ambten.*²³

De grote hoeveelheid feitenmateriaal die aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw werd gepubliceerd, gaf, zoals gezegd, meer inzicht in het doen en laten van het regentendom, met name op lokaal niveau. Terwijl de oudere historici hierin veelal de bevestiging vonden van hun denkbeelden omtrent de heersende elite in de Republiek, zag een nieuwe generatie historici in het allengs ter beschikking komende materiaal een aanleiding om de bestaande visie te relativiseren en te corrigeren. Vooral de Utrechtse hoogleraar P.C.A. Geyl (1887-1966) heeft zich in dit opzicht verdienstelijk gemaakt.²⁴ Zo keerde hij zich tegen de anachronistische benadering die de regenten veroordeelde, omdat zij de stadhouders, 'als dragers van de eenheidsgedachte', steeds zouden hebben tegengewerkt. 'Laat ieder zijn tijdvak in zijn eigen kader beschouwd worden', schreef hij en laat ons van de regenten uit de zeventiende en achttiende eeuw 'niet verlangen dat zij geraden zouden hebben hoe er eenmaal, in 1813-15, een eenheidsstaat onder Oranje als koning tot stand zou komen'.²⁵ Verder probeerde Geyl, zonder blind te zijn voor hun tekort-

komingen, recht te doen aan de ware aard en betekenis van de regenten in de samenleving van de Republiek. Een voorstelling van zaken die de regentenstand afschilderde als een zelfzuchtige, enggeestige en onverantwoordelijke oligarchie, ging zijns inziens uit van 'een volmaakt onbestaanbare, een psychologisch ondenkbare conceptie'.²⁶ Toch zijn de belangrijkste elementen van de vorige generatie historici ook bij Geyl nog duidelijk aanwezig: de nadruk op het politieke gebeuren, bekeken en beoordeeld vanuit een nationaal standpunt met sterk hollandocentrische trekken, en met dienovereenkomstig de aandacht vooral gericht op de partijen.²⁷

HET MODERNE ONDERZOEK NAAR HET REGENTENPATRICIAAT

Het zou tot 1961 duren voordat het bestaande beeld op ingrijpende wijze werd gewijzigd. In dat jaar verscheen de dissertatie van Geyls leerling D.J. Roorda (1923-1983) *Partij en Factie*, over - zoals de ondertitel luidt - de krachtmeting tussen partijen en facties tijdens de oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland.²⁸ Dit werk kan in meer dan een opzicht grensverleggend worden genoemd. In de eerste plaats natuurlijk vanwege de correctie die het aanbracht op de bestaande visie dat het gehele politieke leven in de Republiek beheerst werd door de tegenstelling tussen Orangisten en Staatsgezinden. Door Geyl was er al op gewezen dat de regenten niet exclusief de aanhang van de anti-stadhouderlijken uitmaakten, maar dat zij de kern vormden van zowel de Prinsgezinde als van de Loevesteinse partij.²⁹ Roorda ging nog verder. Hij wees erop dat niet de partij, maar de factie kenmerkend was voor het politieke leven van de regenten, dat voor hen in de eerste plaats een lokaal gebeuren was. De factie was daarbij de normale bundeling van politieke krachten in de strijd om de ambten en om de macht ter plaatse. De partijen bleven doorgaans op de achtergrond om slechts zo nu en dan in jaren van politieke crisis tijdelijk op de voorgrond te treden.

Hoe belangrijk deze nieuwe kijk op het politieke krachtveld van de Republiek ook moge zijn - recentelijk werd Roorda's studie zelfs nog aangeduid als 'een flambouw in de duisternis',³⁰ -, voor het onderzoek naar stedelijke elites in het algemeen is een aantal andere zienswijzen, die in dit boek naar voren worden gebracht, waarschijnlijk van nog groter belang. Aller-

eerst moet worden gewezen op de manier waarop Roorda tot zijn zojuist genoemde hoofdthese is gekomen. In overeenstemming met de particularistische staatsinrichting van de Republiek ging hij er toe over het politiek gebeuren als het ware van onderop, vanuit de stadsregeringen van de achttien Hollandse en zes Zeeuwse stemhebbende steden te benaderen. Hij was daartoe mede in staat op gronde van de grote hoeveelheid feitenmateriaal die, zoals gezegd, inmiddels ter beschikking was gekomen. In een samenvattend artikel voor een Engels publiek formuleerde Roorda dit als volgt:

*Numerous sources are now at our disposal and, as a result, we are in a position to observe not only the principal actors but also the minor characters, some of the extras, and even a bit of the scenery. A detailed and balanced description ... can now be given, and, as a result, the older picture, distorted by bias, may be discarded as an anachronism.*³¹

Dit citaat, waarin de intentie wordt uitgesproken om niet alleen de hoofdrolspelers, maar ook de figuranten in het onderzoek te betrekken, brengt ons bij de persoon van L.B. Namier (1888-1960). Deze Britse historicus van Poolse origine had reeds in 1929 een boek gepubliceerd, waarin hij door middel van een analyse van door hem verzamelde gegevens over alle leden van het Lagerhuis de politieke structuur van de Britse monarchie in de tweede helft van de achttiende eeuw trachtte bloot te leggen.³² Het was een werkwijze die later zou worden aangeduid als prosopografie. Doordat de discussie over dit werk, en vooral de gebruikte methode, juist aan het einde van de jaren vijftig weer oplaaide, kwam Roorda in aanraking met Namiers geschriften. Dit geschiedde echter in een vergevorderd stadium van zijn promotieonderzoek, nadat hij zijn belangrijkste conclusies reeds had geformuleerd. Hij werd daarbij getroffen door de frappante overeenkomsten, zowel in de gehanteerde methode als in de conclusies, die er tussen hun beider werken bestonden. In het eerder genoemde Engelse artikel zei Roorda daarom van zijn onderzoek: 'As far as I am concerned, all this may be regarded as 'namierization' of Dutch history of the seventeenth century'.³³

Belangrijk in Roorda's dissertatie was ook het doorbreken van het oude moralisme ten aanzien van regentenpraktijken. Hij wees erop dat zaken als coöptatie en nepotisme, baatzucht en ambtsbejag steeds dienen te worden *beoordeeld* vanuit het aristocratische bestel van die tijd, en niet bij voorbaat moet worden *veroordeeld* vanuit hedendaagse fatsoenoverwegingen of opvattingen over de normen waaraan zindelijk bestuur zou moeten voldoen. Of zoals Roorda het zelf formuleerde:

*Een zuiver oordeel over het verleden vormt een historicus zich niet, als hij zijn voornaamste maatstaven aan het heden ontleent. Belangrijker voor de beoordeling zijn ... de levensomstandigheden van het verleden zelf. Ze zijn niet slechts het décor, maar bepalen ook de speelruimte. De sociale structuur van de tijd zelf begrenste de mogelijkheden, beperkte de ruimte, waarbinnen het denken en handelen zich wel moest afspelen.*³⁴

Dienovereenkomstig beperkte Roorda zijn onderzoek niet tot de politieke elite, tot de regenten, maar richtte hij zijn aandacht op de sociale elite als geheel, waarvan deze deel uitmaakte: het patriciaat. Deze stedelijke bovenlaag werd door hem aan een nadere analyse onderworpen. Tevens trachtte hij te bepalen in welke verhouding deze groep stond tot andere maatschappelijke geledingen, met name de burgerij. Hij kwam daarbij tot de conclusie dat de samenleving van de Republiek in de zeventiende eeuw gekenmerkt werd door een voortgaande aristocratisering, die doordrong tot op alle niveaus en in alle levensaspecten; kortom 'een samenleving in de ban van de aristocratie'.

Het begrip 'aristocratiseringsproces' heeft Roorda geprobeerd nader uit te werken in een voordracht uit 1962, getiteld 'The ruling classes in Holland in the seventeenth century', die later, in 1975 in de oorspronkelijke Nederlandse versie werd gepubliceerd onder de titel 'Het Hollandse regentenspatriciaat in de 17de eeuw'.³⁵ Onder 'aristocratiseringsproces' verstaat Roorda het groeiproces dat het patriciaat gedurende twee eeuwen doormaakte. De stedelijke aristocratie ging haar sociaal aanzien, gezag en rijkdom in de loop der tijd steeds

minder ontlenen aan haar economische bezigheden, en steeds meer aan haar politieke macht. Er was, met andere woorden, sprake van een metamorfose van handelspatriciaat naar regentenpatriciaat. Dit proces ging met verschillende verschijnselen gepaard. Zo zou er sprake zijn geweest van toenemende oligarchisering, verzwagering, een renteniersmentaliteit met beleggingen in grond of in het buitenland, het ontwikkelen van een adellijke levensstijl, een steeds groter wordende afstand tussen aristocratie en de rest van de maatschappij enerzijds, en een doordringen van die zelfde aristocratie in tal van sectoren van de samenleving, zoals kerk, gilden en schutterijen anderzijds. Door generatie na generatie te bekijken, slaagde Roorda erin dit proces van contractie, van stolling in vaste, harde vormen, van het eens zo vitale en dynamische patriciaat, zoals dat zich gedurende de zeventiende eeuw voltrok, aanschouwelijk te maken.

Maar deze voordracht was nog in een ander opzicht van belang. Roorda bedoelde met zijn lezing een aanzet te bieden voor een Nederlandse pendant van de talrijke Engelse, prosopografisch getinte studies over de gentry. Uitgaande van het standpunt

dat regenten toch allereerst bekeken moeten worden tegen de achtergrond van hun eigen tijd, hun eigen familie en hun eigen stad spoorde hij aan tot een uitvoerig en nauwkeurig onderzoek naar de familieverhoudingen, relaties, educatie, vermogens, beroepsactiviteiten en ambtelijke carrières van de regenten in alle Hollandse steden.

Dit zou, zo zei hij 'van enorme betekenis kunnen zijn voor verder economisch onderzoek'.³⁶

Roorda doelde hierbij op het tot stand komen van meer naslagwerken als die van Elias en De Vos voor verschillende steden. Maar, zoals hierboven reeds werd opgemerkt, de dagen dat men bereid en in staat was dergelijk monnikenwerk te verrichten, lijken voorgoed tot het verleden te behoren. Weliswaar verschenen er in de afgelopen vijftien jaar nog twee 'vroedschappen', maar deze werken - ofschoon zonder twijfel zeer belangrijke aanwinsten - hebben bij lange na niet het niveau van de eerdere publicaties in dit genre. Zowel *De vroedschap van Rotterdam* door

E.A. Engelbrecht uit 1973, als *De vroedschap van 's-Gravenhage* door H.P. Fölting uit 1985 zijn veel beperkter van opzet³⁷: zo zijn de fragment-genealogieën minimaal, zijn de gegevens over de kinderen niet steeds volledig en is de informatie over de vermogenspositie van de betrokken regenten onvoldoende, of zelfs afwezig.³⁸

Gebruikte men de 'vroedschappen' van Elias en De Vos aanvankelijk gewoon als naslagwerk, in de jaren zeventig ging men er toe over de schat aan gegevens die ze bevatten, te benutten voor een nadere analyse. Een eerste poging daartoe was eigenlijk al vele jaren eerder ondernomen, en wel door Elias zelf. Deze liet zijn magnum opus namelijk vooraf gaan door een 177 bladzijden tellende 'Geschiedkundige inleiding'. Daarin stelde hij, zoals hij het zelf uitdrukte,

als basis van een doorlopend historisch overzicht, datgene voorop ... wat zich afspeelde rondom de leidende figuren op het burgemeesterskussen, en hun familie-aanhang, die in de Amsterdamsche politiek den toon aangaven.

In 1922 werd Elias, de autodidact-historicus, tot doctor honoris causa benoemd aan de Amsterdamse universiteit. Uit erkentelijkheid hiervoor meende hij gevolg te moeten geven aan de speciale wens van zijn erepromotor om een nieuwe, afzonderlijke uitgave van de 'Geschiedkundige inleiding' het licht te doen zien. Twintig jaar na dato begon hij deze daarom om te werken, zij het niet van harte: 'niets toch staat mij meer tegen dan ouden kost weer eens te herkauwen'.³⁹ In 1923 verscheen het nieuwe boek als de *Geschiedenis van het Amsterdamse regentenpatriciaat*.⁴⁰

Hoewel de titel anders doet vermoeden, gebruikte Elias in dit laatstgenoemde werk de door hem bijeengebrachte gegevens in hoofdzaak voor een analyse van de politieke elite, van de regenten.⁴¹ Hetzelfde deed een halve eeuw later ook A. Porta toen hij onderzoek verrichtte naar de politieke macht van de Amsterdamse burgemeesters tijdens het tweede stadhoudersloos tijdperk. In zijn in 1975 verschenen dissertatie *Joan en Gerrit Corver. De politieke macht van Amsterdam, 1702-1748* probeerde de auteur te peilen hoever de macht van de heersende coterie aan het IJ in de binnenlandse en buitenlandse politiek reikte. Hierin is hij vol-

gens sommigen niet geheel geslaagd, De kritiek op dit werk luidde dat het gewicht van het Amsterdams burgemeesterschap wat al te nadrukkelijk door hem werd beklemtoond.⁴²

Ook in het buitenland onderkende men de betekenis van Elias' 'vroedschap'. Zo merkte P. Burke vol bewondering op: 'his work is in fact a treasury of under-analysed data'. Deze Britse historicus, die reeds zijn sporen in het prosopografisch onderzoek had verdiend, maakte dan ook dankbaar van Elias' werk gebruik, toen hij in 1974 zijn krachten beproefde op een comparatief-historisch onderzoek naar de aristocratieën van twee grote Westeuropese handelssteden tussen 1580 en 1720. In zijn boekje *Venice and Amsterdam. A study of seventeenth-century élites* concentreerde hij zich niet zozeer op het politieke gebeuren, als wel op de overeenkomsten en verschillen inzake familiestructuur, ambtenverdeling, levensstijl en opvattingen, maecenaat en opleiding. Hij constateerde daarbij een geleidelijk veranderingsproces, dat de elite in beide steden doormaakte:

*the shift was from sea to land, from work to play,
from thrift to conspicuous consumption, from entre-
preneuf to rentier, from bourgeois to aristocrat.*⁴³

Ook Roorda, de grote vernieuwer en stimulator van het moderne onderzoek naar het stedelijk regentenpatriciaat, moest te ruggrijpen naar de bestaande naslagwerken van Elias en De Vos, toen hij, als lector in de sociale geschiedenis te Rotterdam, samen met zijn toenmalige medewerker H. van Dijk, een onderzoek instelde naar 'De sociale mobiliteit onder regenten van de Republiek'. De resultaten van dit onderzoek werden in 1971 in artikelvorm gepubliceerd en vormden tevens het onderwerp van Roorda's, in dat zelfde jaar in Rotterdam gehouden, inaugurele rede 'Eeuw tegen eeuw'.⁴⁴ Dit onderzoek kan eveneens grensverleggend worden genoemd. Om een antwoord te vinden op de vraag of de kansen op sociale stijging in de loop van twee eeuwen, bij een voortschrijdend aristocratiseringsproces, wel of niet steeds verder afnamen, werden door hen voor de eerste maal historisch-demografische methoden toegepast op de regenten-'populatie' van twee Nederlandse steden tijdens de zeventiende en achttiende eeuw.⁴⁵ Toch zijn bij hun onderzoek wel enkele

kanttekeningen te maken. Zoals Roorda en Van Dijk tot hun leedwezen moesten vaststellen, bleek het werk van Elias wat de vermelding van geboorten betreft - met name van de jong overleden en doodgeboren kinderen - te onvolledig om er modern demografisch onderzoek mee te verrichten. Een ander probleem vormde het in vele opzichten exceptionele karakter van Amsterdam, De regenten van de handelsmetropool aan het IJ zijn in wezen toch moeilijk te vergelijken met de vroede vaders van het havenstadje aan de Oosterschelde, en hun reilen en zeilen kan zeker niet kenmerkend genoemd worden voor 'de' regenten van de Republiek.

Roorda en Van Dijk hebben deze bezwaren zelf ook onderkend. Gezien de grotere bruikbaarheid van het door De Vos geboden feitenmateriaal werd besloten in een vervolgonderzoek de aandacht geheel te richten op het stadje op het eiland Schouwen. De resultaten van dit onderzoek werden in 1979 in een bijna 130 bladzijden tellend artikel gepubliceerd, onder de titel: 'Het patriciaat in Zierikzee tijdens de Republiek'. Beide auteurs stelden zich ten doel antwoorden te vinden op vragen van sociaal-wetenschappelijke aard. En aangezien volgens hen voor het leven van Zierikzeese elite 'een telkens veranderde combinatie van demografische, economische en politieke factoren' essentieel was, concentreerden zij hun aandacht vooral op deze aspecten.⁴⁶

'Het patriciaat in Zierikzee' was het eerste systematische onderzoek naar de maatschappelijke bovenlaag van een stad tijdens de Republiek en dient als zodanig met ere te worden vermeld. Toch kan deze studie niet in alle opzichten even geslaagd worden genoemd. Om te beginnen lijdt dit veel uitvoeriger onderzoek van Roorda en Van Dijk aan hetzelfde euvel als hun eerder genoemde studie over de sociale mobiliteit. De omstandigheid dat de onderzoekers vrijwel geheel waren aangewezen op het door een ander, voor een geheel afwijkend doel, verzamelde feitenmateriaal, vormde namelijk in menig opzicht een belemmering. Ofschoon de titel suggereert dat de gehele maatschappelijke elite van het Zeeuwse stadje in het onderzoek

werd betrokken, is zulks alleen het geval wat de demografie betreft. En zelfs daar maken alleen die 2426 personen deel uit van de analyse, die toevallig door De Vos waardig werden bevonden om in de stambomen van de 399 vroedschappen te figureren. Maar ook waar beide auteurs zich met hun vragen tot de regenten beperkten, kwamen zij niet zelden in de problemen: zo is in een groot aantal van de afgedrukte tabellen het aantal onbekenden onaanvaardbaar groot. Ook hier moest men weer roeien met de riemen die men had. Roorda merkte hier later over op: wanneer men uitgaat van door anderen verzameld materiaal, dan

*doen zich soms onverwachte meevallers voor, waardoor de onderzoeker voor een bepaald aspect sneller en verder vooruit komt dan anderen elders. Daar staan dan tegenvallers tegenover, die de onderzoeker noppen geheel of gedeeltelijk terzijde te laten staan wat node gemist kan worden.*⁴⁷

Een ander bezwaar geldt de computermatige verwerking van de gegevens. Het hele betoog is teveel gedrapeerd rondom de uitkomsten van de kruistabellen, waarbij allerlei essentiële nuances en eigenaardigheden buiten beeld bleven. Heel duidelijk blijkt dit bijvoorbeeld uit de door beide onderzoekers geconstrueerde 'waarderingsschaal' van de door de Zierikzeese regenten beklede ambten. Wat de archivalia betreft - voor zover die althans bewaard zijn gebleven - werd hoofdzakelijk gebruik gemaakt van gemakkelijk toegankelijke seriële bronnen, terwijl raadpleging van het 'notarieel', velerlei familie-archieven en belangrijke briefwisselingen - al dan niet noodgedwongen - achterwege bleef. Het zich grotendeels verlaten op de bestaande literatuur bracht evenmin uitkomst, omdat juist Zeeland het gewest is waar over het regentendom het minst gepubliceerd is.

Kort na de publikatie van Roorda en Van Dijks Zierikzeese onderzoek, werd overigens in deze leemte voorzien. In 1981 verscheen namelijk de belangwekkende dissertatie van M. van der Bijl, *Idee en interest*, die - zoals de ondertitel aangeeft - de voorgeschiedenis, het verloop en de achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral in Middelburg tussen 1702 en 1715 behandelt.⁴⁸ Volgens Van der Bijl vindt elk pb-

litiek handelen plaats binnen het spanningsveld tussen beginsel en belang, tussen idee en interest: mensen handelen vanuit een cultureel-religieus bepaalde visie, die beperkt wordt door de politieke, sociale en economische mogelijkheden. De kritiek op eerdere prosopografische werken - met Namier voorop -, dat door een structuralistische benadering zulke imponderabilia als ideeën, idealen en ideologieën buiten beschouwing bleven, wilde Van der Bijl ondervangen door ze nadrukkelijk in zijn onderzoek te betrekken. Het blijft echter de vraag in hoeverre het juist is om, zoals deze auteur doet, het begrip 'idee' grotendeels gelijk te stellen met de theologische opvattingen die in de geesten van de mensen uit die tijd leefden.⁴⁹

Van der Bijls proefschrift betekende in zoverre weer een stap vooruit, dat de onderzoeker niet was afgegaan op bestaande bestanden, maar zelf de gegevens had verzameld die hij voor zijn analyse nodig had. Overigens zij erop gewezen dat deze dissertatie niet als patriciaatsonderzoek kan worden bestempeld: er werd voor Middelburg immers geen systematische analyse verricht naar een duidelijk afgebakende stedelijke bovenlaag. Ook kan men Van der Bijls werk slechts ten dele karakteriseren als regentenonderzoek.⁵⁰ Weliswaar heeft hij de leden van de stadsregering gedurende een langere periode (1650-1750) vanuit een meervoudige optiek bekeken - zoals familierelaties, vermogenspositie, relatie tot de kerk, politieke gezindheid et cetera -, doch dit geschiedde niet in de eerste plaats om inzicht te krijgen in aard en samenhang van het Middelburgs regentendom, maar veeleer om de achtergrond van de zogenaamde 'Zeeuwse plooierijen' te ontrafelen.

De studie van Van der Bijl is zowel wat het onderwerp als wat de benaderingswijze betreft te vergelijken met de in 1984 verschenen dissertatie van J.A.F. de Jongste, *Onrust aan het Spaarne*. Ook de Jongste bestudeerde het verloop van een politieke en sociale crisis in een achttiende-eeuwse stad: namelijk de oproerige bewegingen in Haarlem in de jaren 1747-1751. En ook door hem werd ruime aandacht besteed aan verschillende aspecten van het regentebewind gedurende een langere periode (1702-1747)⁵¹. Maar terwijl Van der Bijl aan zijn onderzoek een wijdere strekking wist mee te geven en er niet voor terugdeinsde de vroeg achttien-

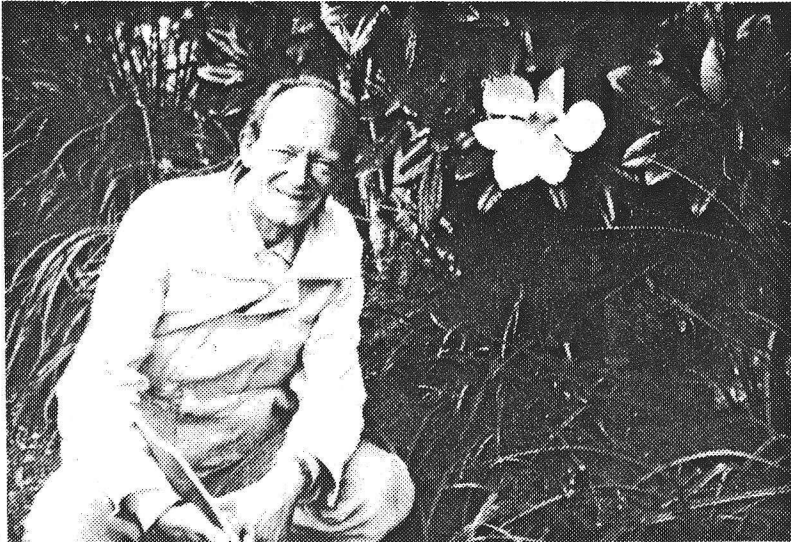
de-eeuwse gebeurtenissen in Middelburg in een breed historisch en geografisch kader te plaatsen, bleef de studie van de Jongste beperkt tot een minutieus onderzoek naar een minuscuul onderwerp, dat - afgezien van de voor de hand liggende vergelijking met Amsterdam - het lokale niveau niet of nauwelijks te boven gaat.

Toch is het proefschrift van de Jongste voor het onderzoek naar stedelijke regenten niet zonder betekenis. Met name zijn kwantitatieve benadering van het ambtelijk bestel in de stad Haarlem om zo het 'relatieve gewicht' van een ambt te bepalen, mag een belangrijke vernieuwing worden genoemd. Meer dan Roorda en Van Dijk voor hem toont hij daarbij oog te hebben voor de vele regels en gewoonten, en andere institutionele eigenaardigheden die op het bekleden van ambten binnen en buiten de stad van invloed waren. Wel kan men zich afvragen of een dergelijke aanpak niet het gevaar inhoudt dat het stedelijk regeringssysteem te zeer als een mechanische, volgens mathematische wetmatigheden functionerende constellatie wordt opgevat, zeker wanneer - De Jongste wijst daar zelf op - andere belangrijke factoren, zoals de machtsverhoudingen binnen de vroedschap of persoonlijke ambities, niet worden verdisconteerd.

De belangrijkste resultaten die de laatste jaren in het onderzoek naar het stedelijk regentenpatriciaat zijn geboekt, werden door D.J. Roorda in 1983 nog eens samengevat in een helderderend overzichtsartikel met als titel: 'Het onderzoek naar het stedelijk patriciaat in Nederland'. In deze bijdrage zette hij tevens uiteen hoe men in de toekomst op dit terrein nuttig werk zou kunnen verrichten. Roorda riep op de maatschappelijke bovenlaag van verschillende steden in de Republiek aan een diepgaand, prosopografisch onderzoek te onderwerpen. Wel drong hij er daarbij op aan

dat historici die bereid zijn eraan te beginnen van tevoren afspraken maken om der wille van de vergelijkbaarheid van de resultaten die ze hopen te behalen. Als men tezamen één kaart inkleuren wil, is het nodig dat ieder dezelfde tinten gebruikt. Uiteindelijk zou dan een verfijnder, betrouwbaarder en vollediger geschiedbeeld

ontstaan van het stedelijk regentenpatriciaat tijdens de
Republiek.⁵²

Lang voordat Roorda deze oproep deed, was er echter al een begin gemaakt met de verwezenlijking van dit ambitieuze programma. In 1979 studeerden vier Utrechtse studenten af op een gezamenlijk geschreven doctoraalscriptie, 'Onder regenten', over de elite in Gouda, Gorinchem en Hoorn in de periode 1710-1740. Dit in collectief verband en op comparatieve basis verrichte onderzoek trok destijds in brede kring de aandacht. En terecht. Want hier was voor de eerste maal sprake van een volledig en volwaardig patriciaatsonderzoek, waarbij op basis van een zelf opgebouwde prosopografische databank, met behulp van nieuwe methoden en met gebruikmaking van nieuwe bronnen velerlei aspecten van de stedelijke bovenlaag aan een nadere analyse werden onderworpen.⁵³ Dit werkstuk diende een aantal aankomende doctorandi als voorbeeld en model voor vergelijkbare studies over het regentenpatriciaat in verschillende andere steden en stadjes. Zo kwamen in Utrecht doctoraalscripties tot stand over de achttiende-eeuwse elite van onder andere Heusden, Wijk bij Duurstede, Venlo, 's-Hertogenbosch, Culemborg en Vollenhove, terwijl elders studenten onderzoek verrichtten naar de maatschappelijke bovenlaag van Schiedam, Delft en Enkhuizen.⁵⁴

Twee van de vier auteurs van 'Onder regenten' besloten, wederom in teamverband, de Goudse en Hoornse onderdelen van deze doctoraalscriptie uit te werken tot een dissertatie, waar- bij zich een derde onderzoeker aansloot die de elite van Leiden voor zijn rekening nam.⁵⁵ Gedrieën onderzochten zij op compa- ratieve basis het regentenpatriciaat van deze drie steden ge- durende het grootste gedeelte van de achttiende eeuw, namelijk van 1700 tot 1780. Vier hoofdaspecten van de elite werden door hen met behulp van prosopografische technieken op nauwgezette wijze geanalyseerd: te weten het institutioneel-politieke, het financieel-economisch, het familiale en demografische, en het sociaal-culturele aspect. Een indrukwekkende hoeveelheid en verscheidenheid aan bronnen werd daarvoor door hen geraad- pleegd, waaronder die uit het notarieel archief de belangrijks- te, maar ook de bewerkelijkste waren.

*We hebben alle protocollen van alle notarissen, die in de periode 1700-1780 in de door ons onderzochte steden werkzaam waren, doorgenomen: honderden delen, soms dertig centimeter dik, verzuchtte een van de onderzoekers. Sommige van die delen waren niet ge- indiceerd, andere wel, maar dan vaak weer op een onbruikbare manier. De protocollen werden met de hand geschreven door klerken, van wie wij er heel wat vanwege hun handschrift hebben verwenst. Helaas hebben we de lijdensweg helemaal moeten volbrengen, want 'het notarieel' leverde gegevens op voor vrij- wel alle terreinen van ons onderzoek.*⁵⁶

Hun arbeid resulteerde in drie proefschriften, die in 1985 ge- lijktijdig verschenen: L. Kooijmans, *Onder regenten*, over de elite van Hoorn; J.J. de Jong, *Met goed fatsoen*, over de elite van Gouda, en M. Prak, *Gezeten burgers*, over de elite van Leiden.⁵⁷

De drie dissertaties werden alom met waardering ontvangen. Met name de vernieuwende aanpak, de materiaalontsluiting en de leesbaarheid werden geprezen. Men was het er over eens dat onze kennis van het regentenpatriciaat in Holland er enorm door was toegenomen, hoewel men zich, gezien de grote verschillen tussen de steden onderling, wel de vraag stelde in hoeverre de

in deze drie werken geformuleerde conclusies algemene geldigheid mocht worden toegekend.⁵⁸ Vooral tot dan toe in het patri-
ciaatsonderzoek onderbelichte aspecten, zoals de omvang en
samenstelling van vermogens en inkomsten, de demografische ont-
wikkelingen, de familie- en gezinsgeschiedenis en de levens-
stijl, kregen van deze onderzoekers de volle aandacht en werden
aan de hand van moderne theorieën en met behulp van nieuwe
methoden geanalyseerd. Dit laatste kan niet gezegd worden van
de hoofdstukken waarin het politieke aspect aan bod komt. Daar
beperken de auteurs zich tot een vrij ouderwetse, kroniekmatige
beschrijving van het wel en wee van het regentendom, geheel be-
paald door opeenvolgende contracten van correspondentie en
elkaar bestrijdende facties. Van een meer structurele en abstra-
herende benadering van het politiek bedrijf in het algemeen en
het ambtelijk bestel in het bijzonder, zoals we die eerder bij
Roorda en Van Dijk, en bij De Jongste tegenkwamen, is hier niet
of nauwelijks sprake.

Een grote verdienste van deze drie dissertaties was ook dat
de in de geschiedschrijving gangbare opvattingen met betrekking
tot het aristocratiseringsproces hierin op een aantal punten op
overtuigende wijze werden gecorrigeerd. In geen van de drie
onderzochte steden trachtte de elite zich een adellijke levens-
stijl aan te meten door op grote schaal geld te beleggen in
grond, door heerlijkheden en buitenplaatsen aan te kopen, of
door zich te voorzien van dure koetsen met veel paarden en een
grote hoeveelheid personeel.⁵⁹ Men kan hier echter tegenin
brengen dat er naast deze kwantificeerbare statussymbolen nog
andere, moeilijker in kaart te brengen, manieren waren waardoor
het regentenpatriciaat zich van de burgerij poogde te onder-
scheiden -taalgebruik, kleding, omgangsvormen, levensgewoonten-,
waarbij de adel toch ontegenzeggelijk, zij het vaak op verre
afstand en in een erg verbasterde vorm, als referentiekader
diende.

De boeken van Kooijmans, De Jong en Prak mogen zonder meer
een mijlpaal in het onderzoek naar het stedelijk regenten-
patriciaat tijdens de Republiek worden genoemd. Toch is hiermee
geenszins het laatste woord gezegd. Het geschiedbeeld dat Roorda
zich dienaangaande voor ogen stelde, is in de loop der jaren

zeker verfijnder en betrouwbaarder geworden, maar nog allerm minst volledig. Zo moet het onderzoek naar stedelijke elites buiten de provincies Holland en Zeeland eigenlijk nog op gang komen, terwijl ook de ontwikkelingen in de zeventiende eeuw nog nauwelijks systematisch zijn bestudeerd. En het ligt voor de hand te veronderstellen dat, mochten deze werkzaamheden eenmaal zijn voltooid, de voorlopige conclusies uit alle reeds genoemde werken correctie zullen behoeven of misschien wel geheel zullen moeten worden herzien. Kortom, om met een zelfde soort gemeenplaats te eindigen als waarmee we deze schets begonnen: de discussie gaat verder.

NOTEN:

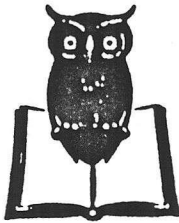
1. Dit artikel is een geheel herziene en uitgebreide versie van het tweede deel van mijn bijdrage 'Patrizier und Regenten: Städtische Eliten in den nördlichen Niederlanden 1500-1850' in: H. Schilling en H.A. Diederiks eds., *Bürgerliche Eliten in den Niederlanden und in Nordwestdeutschland. Studien zur Sozialgeschichte des europäischen Bürgertums im Mittelalter und in der Neuzeit* (Keulen 1985) 37-64.
2. Th. Jorissen, 'De Republiek in de eerste helft der achttiende eeuw' in: Idem, *Historische bladen* (Haarlem 1889) 211-244, aldaar 216.
3. D.J. Roorda, 'Het Hollandse regentenpatriciaat in de 17e eeuw' in: G.A.M. Beekelaar e.a. eds., *Vaderlands verleden in veelvoud* ('s-Gravenhage 1975) 232-251, aldaar 233; D.J. Roorda, 'Het onderzoek naar het stedelijk patriciaat in Nederland' in: W.W. Mijnhardt ed., *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945* (Utrecht 1983) 118-142, aldaar 131, 133.
4. Roorda, 'Het onderzoek naar het stedelijk patriciaat', 131-132.
5. D.J. Roorda, *Partij en factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland: een krachtmeting tussen partijen en facties* (Groningen 1961; herdruk Groningen 1978) 19-20; Roorda, 'Regentenpatriciaat', 233-234; P.C.A. Geyl, 'Historische appreciaties van het zeventiende-eeuwse Hollandse regentenregime' (1954) in: P. van Hees ed., *Verzamelde opstellen van Pieter Geyl* (4 dln.; Utrecht 1978) II, 53-73, aldaar 55-56; H. Smitskamp, *Groen van Prinsterer als historicus* (Amsterdam 1940) 156-157; J.W. Smit, *Fruin en de partijen tijdens de Republiek* (Groningen 1958) 151-160.
6. Bijv. R.J. Fruin, 'De correspondentiën van regenten in de Republiek' (1864, 1867) in: Idem, *Verspreide geschriften* (10 dln.; 's-Gravenhage 1900-1905) X, 184-204.
7. Roorda, 'Regentenpatriciaat', 233-234.

8. H. de Jager, *De Brielsche vroedschap in de jaren 1618-1794* (Rijswijk 1904); J.E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam 1578-1795* (2 dln.; Haarlem 1903-1905); P.D. de Vos, *De vroedschap van Zierikzee van de tweede helft der 16e eeuw tot 1795* (Middelburg 1931).
9. Zo vermeldt De Vos in de inleiding tot zijn werk te zijn geïnspireerd door de 'lijvige geschriften' van zowel Elias als van De Jager: P.D. de Vos, *De vroedschap van Zierikzee*, ix.
10. De Jager, *De Brielsche vroedschap*, 'Voorbericht'.
11. J.E. Elias, 'Een overzicht van mijn leven als historicus', *Jaarboek Amstelodamum (JA)* 52 (1960) 12-37, aldaar 13-20. De citaten zijn te vinden op pp. 16 en 19; Vgl. I.H. van Beghen, 'Het leven van Johan Engelbert Elias', *JA* 53 (1961) 12-30.
12. W.H. Keikes en H. Uil, 'Pieter Dignus de Vos, 1866-1942. Zijn leven, zijn levenswerk' in: P.D. de Vos, *De vroedschap van Zierikzee van de tweede helft der 16e eeuw tot 1795* (herdruk; Alphen aan den Rijn 1982) 933-937.
13. Elias, 'Een overzicht', 19-20.
14. W.H. Keikes en H. Uil, 'De Vos en de Vroedschap' in: P.D. de Vos, *De vroedschap van Zierikzee*, (herdruk 1982) 939-944; J.G.Smit, 'Een geschiedenis van het Amersfoortse regentenpatriciaat', *Bulletin Werkgroep Elites (BWE)* 2 (1980) 4-17, aldaar 6-7.
15. Dit fenomeen treffen we in die tijd ook in het buitenland aan: vgl. L. Stone, 'Prosopography', *Daedalus* (1971) 46-79, aldaar 49.
16. De Jager, *De Brielsche vroedschap*, 'Voorbericht'.
17. Elias, 'Een overzicht', 20.
18. De Vos, *De vroedschap van Zierikzee*, xxvii.
19. J. de Witte van Citters, *Contracten van correspondentie en andere bijdragen tot de geschiedenis van het ambtsbejag in de Republiek der Vereenigde Nederlanden* ('s-Gravenhage 1873, 1875) iii; De Vos, *De vroedschap van Zierikzee*, xxxviii; Vgl. bespreking van het werk van De Witte van Citters door P.L. Muller, in: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, nieuwe reeks 8 (1875) 29-31 ('Verslag').
20. Bijv. J.I. Doorninck ed., 'Contracten van correspondentie', *Verslagen en Mededelingen van de Vereniging tot beoefening van Overijsselsch Recht en Geschiedenis* 9 (1874) 1-19; J.H.W. Unger ed., 'De correspondentie in de Rotterdamsche vroedschap', *Rotterdamsch Jaarboekje* 4 (1894) 1-105, 5 (1896) 183-215; R. Broersma en R. Fruin eds., 'Correspondentiën in steden van Zeeland', *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap (BMHG)* 23 (1902) 258-376; Idem, 'Correspondentiën te Middelburg en te Goes', *BMHG* 26 (1905) 161-237.
21. Th. Jorissen ed., *Memorien van mr. Diderik van Bleiswijk, 1734-1755*. Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap (WHG), nieuwe serie 45 (Utrecht 1887).
22. R.J. Fruin, 'Over Simon van Leeuwen en zijn bedenkingen over de stadhouderlijke magt' (1897) in: Idem, *Verspreide geschriften VIII*, 95-113, aldaar 96.
23. G.W. Kernkamp ed., *De regeeringe van Amsterdam soo in 't civiel als crimineel en militaire (1653-1672 ontworpen door Hans Bontemantel*. WHG, derde serie 7 en 8 (2 dln.; 's-Gravenhage 1897) xxxi, clxvii; Vgl. Fruin, 'Over Simon van Leeuwen', 96-97.
24. Roorda, *Partij en factie*, 30-32.

25. Geyl, 'Historische appreciaties', 56, 70-71; P.C.A. Geyl, 'De Hollandse Statenpartij' (1950) in: Idem, *Studies en strijdschriften* (Groningen 1958) 168-179, aldaar 170-172.
26. Ibidem, 177.
27. Vgl. P.C.A. Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse stam* (3 dln. over de periode tot 1751; Amsterdam 1930-1937) I, 366-375; II, 644-669; III, 309-339.
28. Roorda, *Partij en factie*, zie hiervoor noot 5; Over de totstandkoming van dit proefschrift: I. Schöffner, 'D.J. Roorda historicus' in: A.J.C.M. Gabriëls e.a. eds., *Rond prins en patriciaat. Verspreide opstellen door D.J. Roorda* (Weesp 1984) 9-19, aldaar 11-15
29. Roorda, *Partij en factie*, 30.
30. G. de Bruin, 'De geschiedschrijving over de Gouden Eeuw' in: Mijnhardt, *Kantelend geschiedbeeld*, 83-117, aldaar 106.
31. D.J. Roorda, Party and faction. The riots of 1672 in the towns of Holland and Zeeland. A trial of strength between parties and factions', *Acta Historiae Neerlandicae* 2 (1967) 188-211, aldaar 196.
32. L.B. Namier, The structure of politics at the accession of George III (2 dln.; London 1929).
33. Roorda, *Partij en factie*, 33, 35; Roorda, 'Party and faction', 196.
34. Roorda, *Partij en factie*, 37.
35. D.J. Roorda, 'The ruling classes in Holland in the seventeenth century' in: J.S. Bromley en E.H. Kossmann eds., *Britain and the Netherlands* 2 (1964) 109-132; Roorda, 'Regentenpatriciaat': zie hiervoor noot 3
36. Roorda, 'Regentenpatriciaat', 234; Reeds in 1889 verkondigde Th. Jorissen hetzelfde standpunt: zie het motto bij dit artikel.
37. E.A. Engelbrecht, *De vroedschap van Rotterdam 1572-1795. Naar aantekeningen van W.J.L. Poelmans*. Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam 5 (Rotterdam 1973); H.P. Fölting, *De vroedschap van 's-Gravenhage 1572-1795* (Pijnacker 1985).
38. Vgl. Smit, 'Amersfoortse regentenpatriciaat', 5-7; Vgl. bespreking van het werk van Engelbrecht door O. Schutte, in: *De Nederlandsche Leeuw* (NL) 90 (1973) 221-223; Vgl. idem door J.A.F. de Jongste, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis (TvG)* 90 (1977) 542-543; Vgl. bespreking van het werk van Fölting door J.G. Smit, in: *NL* 103 (1986) 317-318.
39. Elias, 'Een overzicht', 21, 32-33.
40. J.E. Elias, *Geschiedenis van het Amsterdamsche regentenpatriciaat ('s-Gravenhage 1923)*.
41. Al in 1906 had G.W. Kernkamp laten zien dat men Elias' *Vroedschap* niet alleen voor politieke kwesties, maar ook voor economische problemen kon gebruiken: G.W. Kernkamp, 'Amsterdamsche patriciërs' in: *Vragen des tijds* (1906) 1-41.
42. A. Porta, *Joan en Gerrit Corver. De politieke macht van Amsterdam, 1702-1748* (Assen 1975); Vgl. bespreking van het werk van Porta door M. van der Bijl, in: *TvG* 90 (1977) 551-552.
43. P. Burke, *Venice and Amsterdam. A study of seventeenth-century élites* (Londen 1974).
44. D.J. Roorda, 'Eeuw tegen eeuw' (1971) in: Gabriëls e.a., *Rond prins en patriciaat*, 54-67; H. van Dijk en D.J. Roorda, 'Sociale mobiliteit onder regenten van de Republiek', *TvG* 84 (1971)

- 304-328.
45. Vgl. A.C. Carter e.a., 'Survey of recent Dutch historiography' in: A.C. Carter e.a. eds., *Historical Research in the Low Countries 1970-1975. A critical survey* ('s-Gravenhage 1981) 1-26, aldaar 13-14.
 46. H. van Dijk en D.J. Roorda 'Het patriciaat in Zierikzee tijdens de Republiek', in: *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* (1979) 1-126, aldaar 2.
 47. D.J. Roorda, 'Een onderzoek naar de vroedschap en het patriciaat van Zierikzee', *BWE* 2 (1980) 31-37, aldaar 34.
 48. M. van der Bijl, *Idee en interest. Voorgeschiedenis, verloop en achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral in Middelburg tussen 1702 en 1715* (Groningen 1981).
 49. Vgl. bespreking van het werk van Van der Bijl door A.H. Huussen jr., in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 98 (1983) 233-235; Vgl. idem door J.J. Woltjer, in: *TvG* 96 (1983) 623-625.
 50. In 1985 verscheen een korte samenvatting van dit werk, waarin met name Van der Bijls bevindingen met betrekking tot het Middelburgse regentenpatriciaat de aandacht kregen:
M. van der Bijl, 'Das Patriziat der Stadt Middelburg von 1650 bis 1750' in: Schilling en Diederiks, *Bürgerliche Eliten*, 149-164.
 51. J.A.F. de Jongste, *Onrust aan het Spaarne. Haarlem in de jaren 1747-1751* (Amsterdam 1984) m.n. hfst. 2: 'Het regentebewind'.
 52. Roorda, 'Het onderzoek naar het stedelijk patriciaat', 136, 138-139; Vgl. Roorda, 'Het onderzoek naar de vroedschap', 34.
 53. J. de Jong, A. de Jongh, L. Kooijmans en R. de Wit, 'Onder regenten. Een onderzoek naar de elite in drie Hollandse steden in de eerste helft van de achttiende eeuw' (Doctoraalscriptie geschiedenis; Utrecht 1979); Over dit onderzoek: L. Kooijmans, J. de Jong en A. de Jongh, 'Een onderzoek onder regenten: Hoorn, Gouda, Gorinchem, 1710-1740', *BWE* 2 (1980) 23-30.
 54. Deze doctoraalscripties waren het uitgangspunt voor o.a. de volgende publikaties: L.J.J.P. Cortenraede, 'Wijk bij Duurstede in de ban van haar regenten' *Jaarboek Oud-Utrecht* (1983) 61-81; J.L. Kool-Blokland, *De elite van Heusden, 1700-1750. Een prosopografische analyse* (Tilburg 1985); M.E. van Rijn, "'Mijn nichtje draagt een vroedschapsplaats onder haar schortekleedje". Demografische aspecten van de Delftse vroedschapsleden, 1700-1750', *BWE* 7 (1986) 44-52.
 55. Het onderdeel over Gorinchem werd omgewerkt tot een populair-wetenschappelijk boekje, bestemd voor een breed publiek:
H.F. de Wit, *Gorcums heren. Regenten-politiek 1650-1750* (Gorinchem 1981).
 56. L. Kooijmans, 'Geschiedschrijving over stedelijke elites in Holland in de 18de eeuw', *Aanzet* 2 (1983) 18-29, aldaar 29.
 57. L. Kooijmans, *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad: Hoorn 1700-1780* (Amsterdam 1985); J.J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad: Gouda 1700-1780* (Amsterdam 1985); M. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad: Leiden 1700-1780* (Amsterdam 1985).
 58. Vgl. bespreking van de werken van Kooijmans, De Jong en Prak

- door J.G. Smit, in: *NL* 103 (1986) 314-317; Vgl. idem door A.D. de Jonge, *Spiegel Historiae* 21 (1986) 568-569.
59. Hun bevindingen en denkbeelden met betrekking tot het aristocratiseringsproces vatten de auteurs kort samen in: M. Prak, J. de Jong en L. Kooijmans, 'State and status in the eighteenth century. Three cities in Holland: Hoorn, Gouda and Leiden' in: Schilling en Diederiks, *Bürgerliche Eliten*, 183-194.

UNIVERSITEITSBOEKHANDEL
J. GINSBERG, WAAR U UW
GESCHIEDENS-LITERAATUUR
EN WELLICHT OOK UW ANDERE
BOEKEN KOOPT, GEVESTIGD

AAN DE BREESTRAAT 127-129. KWALITEIT EN RUIME
KEUZE STAAN OOK IN ONZE NIEUWE EN MOOIE VESTIGING
VOOROP. TEL. 071- 124642